

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ

Στη μεγάλη διόγκωση της χρηματοοικονομίας υπό συνθήκες νεοφιλελεύθερης υποχώρησης του εθνικού κράτους, αναφέρεται η συλλογή κειμένων που έχουν επιμεληθεί οι W. Bonefeld και J. Holloway¹. Βασικές θέσεις του βιβλίου είναι οι εξής:

- Έντονη μεταβολή στη σχέση παραγωγικών, εμπορευματικών και χρηματιστικών μορφών του κεφαλαίου και μετατροπή του παραγωγικού κεφαλαίου σε χρηματιστικό κεφάλαιο με τη συνεπαγόμενη μεγάλη αύξηση της κινητικότητας και της σημασίας του τελευταίου τόσο σε απόλυτα μεγέθη όσο και σε σχέση με την αξία των διακινούμενων εμπορευμάτων σε επίπεδο κοσμο-οικονομίας.

- Η υποχώρηση του εθνικού κράτους σημαίνει κατά κύριο λόγο όχι τη μείωση του ρόλου του κράτους, αλλά την (εκ νέου) εμπορευματοποίηση εκεί-

νων των πλευρών της κοινωνικής ζωής/κοινωνικών αναγκών που αποτελούσαν προηγουμένως το αντικείμενο κοινωνικής κατανάλωσης ικανοποιούμενης έστω και πλημμελώς από το κράτος.

- Η εκ νέου επαγωγή στο πεδίο της ιδιωτικής κατανάλωσης κοινωνικών αναγκών που αποτελούσαν προηγουμένως το αντικείμενο πολιτικών του κοινωνικού κράτους, η άμεση επανασύνδεσή τους με το χώρο της ενεργού ζήτησης, ενισχύει το ρόλο του χρήματος στα πλαίσια της καθημερινής εμπειρίας. Με αυτόν τον τρόπο, η προτεραιότητα της χρηματικής μορφής του κεφαλαίου έναντι της παραγωγικής στο μακροεπίπεδο, συναντάται με τον αυξημένο ρόλο του χρήματος και της (ιδιωτικής) κατανάλωσης -έναντι της παραγωγής και της κείνσιανής μορφής ρύθμισης της προηγούμενης περιόδου- στο μικροεπίπεδο. Μαζί,

1. Βλ. W. Bonefeld and J. Holloway (επιμ.), *Global Capital, National State and the Politics of Money*, Macmillan/St. Martin's Press, Λονδίνο 1995.

αποτελούν την ουσία της νεοφιλελεύθερης στροφής και της σύγχρονης μορφής άσκησης της εξουσίας των σύγχρονων εξουσιαστικών στρατηγικών.

– Αυτή η πρωτοφανής μετατόπιση του βάρους από το παραγωγικό κεφάλαιο στο χρήμα (υπό όλες του τις μορφές) και ο όλως εξέχων ρόλος του διεθνούς χρηματιστικού κεφαλαίου οδήγησε και στη διατάραξη της υφιστάμενης ισορροπίας μεταξύ διεθνών χρηματαγορών και εθνικών κρατών και στην αύξηση της πολιτικής ισχύος του διεθνούς χρηματιστικού κεφαλαίου έναντι των επί μέρους εθνικών κυβερνήσεων.

– Η μεγάλη σημασία του χρήματος και της χρηματοοικονομίας παραπέμπει στην τεράστια αύξηση του δημόσιου χρέους όσο και εκείνου των επιχειρήσεων και των νοικοκυραίων. Μειώνοντας τη φορολογία, το νεοφιλελεύθερο κράτος αυξάνει την εξάρτησή του από τις χρηματαγορές, ενώ από την άλλη πλευρά η μείωση των κοινωνικών παροχών και η άκριτη ιδεολογική αποδοχή της αρχής της “ελεύθερης επιλογής” οδηγούν τους εξατομικευμένους πολίτες και καταναλωτές στη γενικευμένη υπερχρέωση. Αντίστοιχα, η ένταση των διεπιχειρησιακών συναλλαγών και η γενικευμένη αναδιάρθρωση των επιχειρηματικών σχημάτων αλλά και γενικότερα η οικονομική μεγέθυνση της δεκαετίας του '80 στη βάση της υπερχρέωσης, οδήγησαν στην ύφεση του '90, όπου η μέγγενη του δανεισμού γίνεται ιδιαίτερα αισθητή και οδηγεί στη συνειδητοποίηση της παγκόσμιας φύσης των σχέσεων δύναμης,

που συνδέονται άμεσα με το κεφάλαιο-χρήμα και καθιστούν εφεξής αναγκαία την αναφορά στην κατ' εξοχήν πολιτική/ταξική διάσταση του χρήματος.

– Ακόμη περισσότερο, προβάλλεται από τους διάφορους συγγραφείς, οι οποίοι γράφουν στα πλαίσια της μαρξιστικής παράδοσης, η θέση ότι το χρήμα δεν αποτελεί ένα απλό οικονομικό αντικείμενο που τοποθετείται εκτός του χώρου της κοινωνικής σύγκρουσης, αλλά ούτε και απλώς ένα στοιχείο του πλαισίου εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η ταξική πάλη. Πολύ περισσότερο, το χρήμα το ίδιο είναι μορφή ταξικής πάλης, καθώς, «ο μεταβαλλόμενος ρόλος του χρήματος συγκροτείται από τις ανταγωνιστικές κοινωνικές σχέσεις του καπιταλισμού».

Σε αντίθεση με το «ουδέτερο» χρήμα των οικονομολόγων αλλά και του «οικονομιστικού» μαρξισμού, οι συγγραφείς προβάλλουν την πολιτική/ταξική διάσταση του χρήματος, τοποθετώντας το στον πυρήνα της ταξικής σύγκρουσης. Η προσέγγιση του θέματος γίνεται από τρεις διαφορετικές αλλά σχετιζόμενες πλευρές:

α) την κρίση του κείνσιανισμού και την άνοδο του μονεταρισμού,

β) τη σχέση κοσμο-οικονομίας και εθνικού κράτους και την άρδην μεταβολή της κατά την τελευταία εικοσαετία,

γ) την ανάπτυξη μιας κριτικής της «πολιτικής του χρήματος».

Ως προς το (α), τα κεφάλαια 2 και 3 από τους J. Holloway και W.

Bonafeld αντίστοιχα, προβάλλουν την πολιτική διάσταση τόσο του κείνσιανισμού όσο και του μονεταρισμού, ως απάντηση στην «απειθάρχητη εργατική δύναμη». Έτσι, για τον Holloway («The Rise and Fall of Keynesianism») η «κείνσιανή επανάσταση» αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο την απάντηση του καπιταλισμού στην Οκτωβριανή επανάσταση (ως ένα μέσο που θα έκανε τον καπιταλισμό πιο ασφαλή για το κεφάλαιο) αλλά η ταξική σύγκρουση στα τέλη της δεκαετίας του '60 υπονόμωσε την κείνσιανή ιδέα ενός μεταρρυθμιζόμενου καπιταλισμού. Από την πλευρά του ο Bonafeld («Monetarism and Crisis») προβάλλει την αδυναμία των μονεταριστικών πολιτικών να υπερβούν την κρίση του κείνσιανισμού παρά τη φαινομενική επιτυχία κατά τη δεκαετία του '80. Και οι δύο συγγραφείς προβάλλουν τον πολιτικό χαρακτήρα τόσο του κείνσιανισμού όσο και του μονεταρισμού ως διαφορετικών τρόπων ενσωμάτωσης της εργασιακής δύναμης στην κεφαλαιακή σχέση.

Ως προς το (β), τη μεταβολή δηλαδή της σχέσης εθνικού κράτους και παγκόσμιας ροής χρήματος στα πλαίσια του παγκόσμιου καπιταλισμού, οι P. Burnham και J. Holloway, στα κεφάλαια 5 και 6 αντίστοιχα, προβαίνουν σε μια κριτική διερεύνηση του θεωρητικού πεδίου, ο Burnham από την πλευρά του διεθνούς συστήματος κρατών, ο Holloway από εκείνη των επί μέρους εθνικών κρατών. Ο Burnham («Capital, Crisis and the International State System») ασκεί

κριτική σε ρεαλιστικού τύπου προσεγγίσεις που επικεντρώνονται στο θέμα της μείωσης της εθνικής κυριαρχίας υπό συνθήκες οξυνόμενου παγκόσμιου ανταγωνισμού, τονίζοντας τη σημασία της παγκόσμιας αγοράς προκειμένου για μια «θεωρητικά κατευθυνόμενη εμπειρική ανάλυση των εθνικών κρατών» και προτείνει «να κατανοηθούν οι διεθνείς σχέσεις ως η επεξεργασία σε εθνικό επίπεδο των παγκόσμιων ταξικών σχέσεων» (σελ. 94).

Στην ίδια γραμμή, ο Holloway («Global Capital and the National State») ασκεί κριτική σε προσεγγίσεις τύπου Jessop και Hirsch ως λειτουργιστικές, δεδομένου όχι μόνον του χωρισμού αλλά και της ενότητας κράτους και κοινωνίας καθώς «ως παγιοποιημένη μορφή κοινωνικών σχέσεων το κράτος αποτελεί ταυτόχρονα τη διαδικασία παγιοποίησης των κοινωνικών σχέσεων μέσω της οποίας και ανασυγκροτείται διαρκώς ως ένα διαφορετικό από την κοινωνία επίπεδο», ενώ «η ίδια η ύπαρξη του κράτους αποτελεί μια διαρκή διαδικασία πάλης». Αλλά και πέραν τούτου, ότι η θεωρία της μεθοδικής παραγωγής του κράτους «εκλαμβάνει το κράτος σαν να υπήρχε μόνο στον ενικό, ενώ ο καπιταλισμός είναι ένα παγκόσμιο σύστημα κρατών και η μορφή του εθνικού κράτους αποτελεί τη μορφή που προσλαμβάνει το καπιταλιστικό διακύβημα».

Θεωρώντας ότι η ανάπτυξη των εθνικών κρατών και οι μεταξύ τους σχέσεις μπορούν να γίνουν κατανοητές μόνο στα πλαίσια της ανάπτυξης του

κεφαλαίου και της «καπιταλιστικής ταξικής πάλης» ο Holloway προβάλλει την ιδιαιτερότητα της μεταπολεμικής «κείνσιανής» περιόδου και, στη συνέχεια, την επιτάχυνση της ροής του κεφαλαίου που παρασύρει στο πέρασμά του τους θεσμούς και προϋποθέσεις της μετα-πολεμικής περιόδου, μεταξύ των οποίων το σύστημα σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods. Επιτάχυνση την οποία αποδίδει στην κρίση των σχέσεων παραγωγής και τη συνεπαγόμενη ρευστοποίηση κεφαλαίου με την απότομη μεταβολή στη σχέση παραγωγικού κεφαλαίου και κεφαλαίου υπό μορφήν χρήματος, όπου το τελευταίο εμφανίζεται τώρα πια όχι υποταγμένο στην παραγωγή αλλά ως αυτοσκοπός. Η δε ανάπτυξη και αυξανόμενη ενσωμάτωση των διεθνών χρηματαγορών με τη βοήθεια και των νέων τεχνολογιών έχει δραστικές συνέπειες για την οργάνωση των εθνικών κρατών. Καθώς όμως τελικά μοναδική πηγή της ανάπτυξης του κεφαλαίου είναι η παραγωγή, η «βίαιη κίνηση του κεφαλαίου-χρήματος αποτελεί την καθαρότερη ένδειξη της ανεπάρκειας (για το κεφάλαιο) των υπάρχουσών σχέσεων εκμετάλλευσης, της αδυναμίας του κεφαλαίου να υποτάξει την εργατική δύναμη από την οποία εξαρτάται».

Με το (γ), την ανάπτυξη δηλαδή μιας κριτικής της πολιτικής του χρήματος, ασχολούνται στα υπόλοιπα κεφάλαια του βιβλίου 4, 7 και 8, οι C. Marazzi, H. Cleaver και W. Bonfeld αντίστοιχα. Στο κεφάλαιο «Money in the World-Crisis: the New Base of

Capitalist Power», ο Marazzi, εξετάζοντας τη σχέση χρήματος και εκμετάλλευσης στα πλαίσια της κατάρρευσης του συστήματος του Bretton Woods, προχωρεί σε μια ανάλυση της φύσης του κεφαλαίου χρήματος ως «κοινωνικής σχέσης δύναμης» στα πλαίσια των «ανταγωνιστικών ταξικών σχέσεων του κεφαλαίου» και της κρίσης του χρήματος που είναι «όχι απλώς ένα σημείο κατάληξης της καπιταλιστικής ανάπτυξης αλλά αποτέλεσμα ταξικής πάλης και σημείο εκκίνησης μιας νέας φάσης ταξικών αντιπαραθέσεων».

Η επέκταση του χρήματος στα πλαίσια της κατάρρευσης του συστήματος του Bretton Woods παραπέμπει για τον Marazzi σε κρίση της εκμετάλλευσης της εργασίας από μέρους του κεφαλαίου, όπου το χρήμα «δεν μπορεί πια να χρησιμεύσει ως μοχλός για παραπέρα κοινωνικοποίηση στη βάση της δεδομένης σύνθεσης και απαιτήσεων της εργατικής τάξης και πρέπει έτσι να γίνει ένα όργανο για τη βίαιη ρήξη αυτής της σύνθεσης – ένα όργανο για τη δικτατορία του κεφαλαίου, προκειμένου να υπονομεύσει την προχωρημένη μορφή της δύναμης της εργατικής τάξης». Εξετάζοντας την περίπτωση του Δήμου της Νέας Υόρκης στα πλαίσια των μονεταριστικών πολιτικών της δεκαετίας του '70, ο Marazzi εμφανίζει τις πολιτικές δημοσιονομικής πειθαρχίας και περικοπής του κοινωνικού μισθού ως τη «γενική δοκιμή» για τη νέα στρατηγική που (στην περίπτωση της Νέας Υόρκης) επιβλήθηκε ευθέως από το κράτος στην απόφασή του να περιο-

ρίσει την τραπεζική ρευστότητα αποκαλύπτοντας «τη μυστικοποίηση που πάντα χρησιμοποίησε η σοσιαλδημοκρατία από τον Hilferding και μετά προκειμένου να συγκαλύψει τη σχέση μεταξύ χρήματος και κράτους». Με την κρίση του κείνσιανού κράτους, η νέα «αιτιολόγηση» του κράτους, η ανακατασκευή της συναίνεσης, εξαρτάται έτσι από το «πλάσάρισμα» (selling) της τρομοκρατίας του χρήματος από τις επίσημες οργανώσεις της εργατικής τάξης και κατά κύριο λόγο των κομμάτων και των συνδικάτων (σελ. 86).

Στην ανικανότητα των μονεταριστικών πολιτικών να επιτύχουν μια αναδιάρθρωση των ταξικών σχέσεων, που να σταθεροποιεί και πάλι την καπιταλιστική ισχύ και να ξαναρχίζει ένα νέο κύκλο συσσώρευσης αναφέρεται ο H. Cleaver στο κεφάλαιο «The Subversion of Money-as-Command in the Current Crisis». Ο Cleaver αναφέρεται κατ' αρχήν στον ουσιώδη κοινωνικό ρόλο του χρήματος στο καπιταλιστικό σύστημα, με το κεφάλαιο ως ανταγωνιστική κοινωνική σχέση επιβολής της εργασίας και αντίστασης σ' αυτήν και το χρήμα ως κατ' εξοχήν μέσον για τον ανωτέρω σκοπό. Υπογραμμίζει το ρόλο των πολιτικών χρήματος στη διαχείριση των κοινωνικών σχέσεων κατά την κείνσιανή περίοδο με στόχο την πλήρη απασχόληση και την «πρόσδεση των μισθολογικών διεκδικήσεων στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος μέσω της θεσμοποίησης της σχετικής υπεραξίας». Προβάλλει στη συνέχεια το επιχείρη-

μα ότι η τελική αποτυχία της «κείνσιανής χρήσης του χρήματος» εδραζόταν σε διαδικασίες ταξικής ανασύνθεσης και συγκεκριμένα «στη μεταβολή της κατανομής της ταξικής ισχύος μεταξύ των εργαζομένων και έτσι μεταξύ των εργαζομένων ως όλου και του κεφαλαίου». Και τέλος, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ότι «κατά τη σύγχρονη περίοδο της καπιταλιστικής αντεπίθεσης οι νέοι τρόποι χρησιμοποίησης του χρήματος ως όπλου απέτυχαν να πραγματοποιήσουν τους πιο σημαντικούς σκοπούς τους», δηλαδή την επαναδιοχέτευση του εισοδήματος που αποσπάσθηκε από την εργατική τάξη προς την παραγωγή και τη θεμελίωση ενός νέου κύκλου συσσώρευσης (σελ. 164-165). Και τούτο εξαιτίας δύο φαινομένων, ενός παλαιού, δηλαδή των επίμονων αγώνων της εργατικής τάξης, «τόσο αμυντικών όσο και επιθετικών» –στις Ηνωμένες Πολιτείες αλλά και σε άλλα τμήματα του κόσμου–, και ενός νέου, δηλαδή της «τεράστιας εκροής χρήματος από το διαφιλονικούμενο πεδίο της παραγωγής και προς το πεδίο της κερδοσκοπίας, που επεκτάθηκε ξαφνικά και σε πολύ μεγάλο βαθμό ως αποτέλεσμα της χρηματοοικονομικής απορρύθμισης, η οποία απομάκρυνε πολλούς από τους περιορισμούς που είχαν τεθεί σε ισχύ κατά την κείνσιανή περίοδο». Εξάλλου, «οι ουσιαστικές προσπάθειες από μέρους του κεφαλαίου για μια επανεκδίπλωση του χρήματος προς την κατεύθυνση της πραγματικής συσσώρευσης απαιτούν ακόμη για την ανά-

πτυξη και εξάπλωσή τους σημαντικούς πόρους, πολλοί από τους οποίους έχουν σπαταληθεί από επιχειρηματίες που έχουν λησμονήσει ότι η δουλειά της επιχείρησης δεν είναι απλώς το κέρδος, αλλά η οργάνωση της κοινωνίας μέσω της επιβολής και διαχείρισης της εργασίας».

Τέλος, ο Bonfeld, στο κεφάλαιο «Money, Equality and Exploitation» αναπτύσσει με τη σειρά του τη θέση του χρήματος στη μαρξική θεωρία, τον «αυτο-αντιφατικό τρόπο ύπαρξης του χρήματος» – έκφρασης της ικανότητας του κεφαλαίου να επιβάλλει την (αφηρημένη) εργασία –, με στόχο τη διερεύνηση της τρέχουσας καπιταλιστικής κρίσης. Επί το διαλεκτικότερο (σε σχέση με τον Cleaver), η κερδοσκοπική διάσταση του χρήματος κατά τη δεκαετία του '80 δεν αποτελούσε μια παρεκτροπή, αλλά εκδήλωση «της πιο στοιχειώδους μορφής καπιταλιστικού πλούτου που είναι η επέκταση του χρήματος μέσω του χρήματος», καταδεικνύοντας παράλληλα τον αντιφατικό χαρακτήρα του. Δεδομένου ότι «το χρήμα έχει νόημα μόνον όταν κυβερνά την εργασία των άλλων, αυτή η κερδοσκοπία, ενώ αποτελεί την πιο στοιχειώδη μορφή καπιταλιστικής συσσώρευσης, αποστερεί παράλληλα το κεφάλαιο από το νόημά του».

Η σχέση χρήματος και κράτους θεματοποιείται στο τελευταίο μέρος του κεφαλαίου, όπου το κράτος προσδιορίζεται ως ο πολιτικός τρόπος ύπαρξης της ταξικής σχέσης που συγκροτεί το «κύκλωμα του κεφαλαίου», ως το

όργανο διαμεσολάβησης των χρηματικών πιέσεων υπό τις οποίες εκφράζεται η ταξική πάλη, που έχει ως αντικείμενο την «επιβολή της αξιοποίησης επί της εργασιακής διαδικασίας». Το κράτος επιτυγχάνει έτσι την ύπαρξή του ως ο συλλογικός εκπρόσωπος της εξουσίας του χρήματος: υπαγωγή των κοινωνικών σχέσεων στη νομισματική στενότητα και επιβολή νόμου και τάξης ως προϋπόθεση και ως αποτέλεσμα της.

Στο όλο έργο, αλλά χαρακτηριστικά στο τελευταίο, συμπερασματικό, κεφάλαιο «Conclusions: Money and Class Struggle», διαφαίνεται η ένταση από την ταυτόχρονη παρουσία μιας μάλλον αντικειμενιστικής και μιας υποκειμενιστικής προσέγγισης της κεφαλαιακής σχέσης (στην προσπάθεια διασύνδεσης ή σύνθεσής τους). Αυτό φαίνεται και από διατυπώσεις όπως: «η απάντηση μέσω νομισματικών πολιτικών στην εργατική δύναμη αποτελεί ταυτοχρόνως μία αναδιαμόρφωση ή ανα-σύνθεση του ανταγωνισμού μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου» (σελ. 211), και, πιο κάτω: «Η επέκταση της χρηματικής πίστης δεν είναι το κυκλικό φαινόμενο που παρουσιάζει η οικονομική θεωρία. Μάλλον για το κεφάλαιο, είναι ένας τρόπος διαφυγής από την παρούσα ανυποταξία της εργασίας».

Η υποκειμενιστική, «αυθορμησιακή» διάσταση της προσέγγισης, παρά, ή παράλληλα με, την προσπάθεια εξισορρόπησης με περισσότερο «επιστημονικές» προσεγγίσεις, στα πλαίσια μιας στρατευμένης υλιστικής θεώρη-

σης, εμφανίζεται καθαρά σε διατυπώσεις του τύπου «η προσπάθεια του κεφαλαίου να “απελευθερωθεί” από το διαφιλονικούμενο πεδίο της εκμετάλλευσης και να υπερβεί τα όριά του, επιβαλλόμενο στην πλέον “ορθολογική” μορφή του κεφαλαίου-χρήματος, δείχνει την ανυποταξία της εργατικής δύναμης (the power of labour’s insubordination)» (σελ. 213). Χαρακτηριστική είναι και η τελική φράση του βιβλίου, σύμφωνα με την οποία η μονιμότητα της κρίσης του κεφαλαίου, που είναι στην ουσία «κρίση της εξάρτησης του κεφαλαίου από την εργασία», εμπεριέχει και «την ελπίδα ότι αν το κεφάλαιο δεν έχει επιτύχει ακόμη, παρά την ένταση της πάλης του, την αποσύνθεση της εργατικής τάξης σε μια παραγωγική εργασιακή δύναμη, αυτό οφείλεται στην τεράστια δύναμη της αγυπότακτης εργασίας». Κατ’ αυτόν τον τρόπο η «μομφή» για την κρίση δεν ανήκει στο κεφάλαιο, αλλά θα πρέπει να «πιστωθεί» στην «ανυπότακτη ύπαρξη της εργασίας/εργαζομένων, των οποίων η δύναμη θα πρέπει να καταστεί περισσότερο εμφανής, θεωρητικά και πρακτικά».

Από τις αναφορές που προηγήθηκαν σ’ αυτήν την παρουσίαση, γίνονται εμφανή τα ισχυρά αλλά και τα αδύνατα, κατά τη γνώμη μου, σημεία του βιβλίου. Στα θετικά του εγγράφεται η ουσιαστική προσπάθεια διαμόρφωσης μιας κριτικής θεωρίας του χρήματος, η σύνδεση χρήματος, κράτους και (παραγωγικού) κεφαλαίου, η αναζήτηση στο έργο του Κ. Μαρξ, μεταξύ

άλλων, μιας σύνδεσης του χρήματος με την εργασία μέσω της αξίας και η «επικαιροποίηση» –και επικαιρότητα– αυτών των προσεγγίσεων στα πλαίσια των σύγχρονων μονεταριστικών πολιτικών και ιδεολογιών. Πιστεύουμε όμως ότι η προσπάθεια διάσωσης του ιστορικού υποκειμένου οδηγεί σε μια ρητορική, «επικο-διδασκτικού» θα λέγαμε χαρακτήρα, που μικρή σχέση φαίνεται να έχει με τη σημερινή πραγματικότητα. Ο ουσιολογισμός του ιστορικού υποκειμένου που διατρέχει το έργο εμφανίζεται στην ελλιπή –ή τη μη– θεωρητικοποίηση εννοιών που θεωρούνται εν πολλοίς αυτονόητες (εργατική τάξη, ταξική πάλη, επανάσταση, power of labour, power of insubordinate labour...), σε αντίθεση με τη θεωρητική επεξεργασία που χαρακτηρίζει τις έννοιες χρήμα, κεφάλαιο, κράτος κ.λπ. Μία περαιτέρω επεξεργασία του θέματος θα έπρεπε, κατά τη γνώμη μας, να προχωρήσει στην ανάλυση ακόμη και κεντρικών για την υλιστική προσέγγιση εννοιών, όπως αυτές του ταξικού αγώνα και των ταξικών σχέσεων, στα σημερινά ιστορικά πλαίσια με τις εμφανείς τάσεις κοινωνικής «αποδόμησης» και σοβαρής απειλής του κοινωνικού δεσμού. Στα πλαίσια μιας τέτοιου είδους θεωρητικής ανάλυσης θα έπρεπε να ληφθούν σοβαρά υπόψη και σύγχρονες μορφές αγώνων και κινημάτων γενικότερα, που αφορούν στη διατήρηση της κοινωνικής ζωής και την εξασφάλιση των όρων δημοκρατικής πολιτικής.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΑΛΑΡΗΣ